

Város és haza.

(Ünnepi beszéd. Elmondattott Kolozsvár sz. kir. város ezredéves díszközgyűlésén,
1896 május 10-én.)

Tekintetes Törvényhatósági Közgyűlés!

Róma városa építésének ezredik éve közeledtével senki sem remélhette megmaradását Napocában, a *mai* Kolozsvár helyén levő praefectura székhelyén. A lakosok rémülten menekültek, mert a kárpok és a velök szövetséget kötött germánok Dáciaira ütöttek s tüzzel-vassal pusztítottak mindent Róma azonban még egyszer megmutatta erejét. Császára az arab Philippus, maga vezetett hadakat a szorongatott tartomány segítségére, 247-ben békére szorította ellenségeit, s a következő évben az örök városban a *dáciai* győzelem örömműnépével egyszerre s világra szóló lényenyl ülte meg *Róma alapításának ezredik évfordulóját*.

Napocában, száztíz év óta a rómaiak municipiumában, a senatus, a comitium s a belőle választott városi hatóság, az aedilisek, a praefectus és a provincia Parolissensis olt lakó procurator, a castrumból s a castra stativákból teljes fegyverzetben felvonuló katonák, sőt a castrum körül lakó polgárok is megjelentek a templomokban, Róma isteneinek szobrai előtt, a fogadalmi oltároknál, kedveseik kőkoporsóinál, hogy bemutatván áldozataikat, virágaikat, koszorúikat, hálásak legyenek a birodalom ezredéves ünnepén. Hiszen az állam hatalma mentette meg őket a végpusztulástól, melylyel városukat, tartományukat a kárpok s germánok népvándorlása fenyegette.

Valamivel több, mint két évtized múlva azonban Napocát is, Dáciát is egészen elborította már a germánok áradata, melylyel szemben Róma magára hagyta a tartományt. Legioival együtt vonult ki onnan a római állam eszméje; a dákok ivadékainak lelke nem

forrt egybe a rómaiakéval; az állam nem volt egyúttal haza, a jólét nem volt szabadság, az engedelmesség nem volt szeretet.

Róma ezredéves ünnepétől hetedfélszázad telt el a magyarok honfoglalásáig. Ez idő alatt germánok, szlávok, hunok, avarok szálltak a Kárpátok délkeleti felföldjére s nyílt, szabad, mezei élet után vágyakozva, rombadölni engedték a dákok és rómaiak városait. Napocát iszaprétegekkel borította be a Szamos; eltemette épületeinek nagy részét, — fű, fa, bozót nőtt a törmelékek fölött, repkény és iszalag futotta be a szobrokat, oltárokat, koporsókat.

Töhötöm honfoglaló magyarjai, ha elvetődtek erre a tájra, hova négy római út vezethette őket, csak romot, pusztulást találtak itten is, mint majdnem mindenütt új hazájokban. Csüggedetlenül fogtak *három* összeroskadt világbirodalom, a római, hun és avar állam omladékainak eltakarításához. Váraikhoz, templomaikhoz a moh és repkény alól kiszabadított régi köveket használták, de saját lakásaikat, az *igazi otthont*, melyben ezer évig való honkeresésök után nyugalmat, pihenést és haladást akartak biztosítani maguknak, régít és idegent nem utánozva, nemzeti szokásaik és ízlésök szerint alkották meg és rendezték be. Van valami hasonlatosság a római castrumát környező ager Napocensis és Szent István alkotása, a magyarok várát környező Kolozs-vármegye közt; de míg a római nem nevelhetett nemzeti szellemet a Kis-Ázsiából s a világ minden részéből Napocába csődített katonáival, a helyhez kötött magyar várjobbágyok és várnépek intézménye, ha mégannyi volt is bense a behódolt szláv és más alattvaló, föltétlenül *magyar* nemzeti szellemtől duzzadozott. Csanádi, Várda, Apa, Vadas, Erdő, Sikló, Tenkő, Bulesu és mások a tisztjei Kolozsvárnak s apostolai a magyarságnak a XIII. században, akkor, midőn a királyok kedvezése már idegeneket, szászokat is édesgetett letelepedésre. Ennek a vidéknek újabb műveltsége tőlük, a tősgyökeres magyar vitézektől s azoktól a jámbor szerzetesektől eredt, kiket a szomszédos monostorban Géza és Szent László királyok kegyessége telepített le, hogy a magyar nép nyelvén hirdessék Krisztus szelid tanításait.

- Egy újabb népvándorlás, a tatárjárás, 1241-ben feldúlta a monostort, sőt magát a várost is, melyben »számtalan sokaságú magyart« mészároltak le. Ez volt Kolozsvár vérkeresztisége. A nép messzezüllött és Kolozsvárt csak V. István király alapította újra,

midőn lakosait egybegyűjtván, újabb szabadságokkal látta el. A szegényes körülmények közt újra alakult falunak két intézménye maradt reánk az Árpádok korából: a *kalandosok társulata*, az egyetlen egész Európában, mely már ez időkben szervezve, hatodfélszáz esztendő óta folytonosan működik; s a *szegény aggoknak* szent Erzsébetről nevezett *ápolóintézete*, mely még ma is annyi szenvedőnek könyét törli le. Az Árpádok durvának mondott korából reánk csak a *szeretet* és a *lelki műveltség* alkotásai jutottak.

Az *Anjouk* már meg is adták lelkes hívőknek, Kolozsvárnak a város, a civitas nevet, s mindent elkövettek, hogy polgárai Erdélyben a közműveltség terjesztői és fenntartói legyenek. »A királyi szék fénye és hatalma — szölt hozzájuk Nagy Lajos király — a népek sokaságában és boldogságában áll; és annak, a ki másokon uralkodik, gondoskodnia kell az alattvalók jólétéről.« Mert »midőn a főltség meghallgatja alattvalóinak könyörgését, míg egyrészt saját királyi széke fényét emeli, másrészt mind hívebb szolgálatokra lelkesíti alattvalóit.« A nagy király falakkal kerítette ugyan a várost, de fölmentette a polgárokat a nyílt mezőn való katonáskodás terhe alól, növelte önkormányzatuk jogait, 1369 ben helybenhagyta első czéhöket, a szücsökét, a gyenge ipar érdekében mind jobban fejlesztette a kereskedelmet, melyet utóda Zsigmond csakhamar szabaddá tett, pénzverő házat és kir. kamarai pénzváltó-hivatalt rendezett be. Felek falut a városnak ajándékozta; a mellett azonban a művészekről sem feledkezett meg. A régi római Napisten temploma helyén ő kezdte építtetni Szent Mihály egyházát, melyet Zsigmond folytatott s I. Ulászló fejezett be. S a kőből faragott felséges boltozatok alatt, az ő idejétől kezdve maig, midőn az ezredév csordúltig tölti szíveinket, több mint hatszáz esztendő óta hányszor hangzott az az ősrégi magyar ének:

»Boldogasszony, Anyánk, régi jó patronánk, —
Nagy inségben levén, így szólít meg hazánk:
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkezzél meg szegény magyarokról!«

Az egyház, mely tömjéntől áradozó csarnokaiban mindenkor tisztelettel jelölte ki a magyar szent királyok helyét, a művészetnek is kiadhatatlan táplálékot adott, midőn vallásos és nemzeti tárgyak

eszményítésére lelkesítette. A kora-renaissance legméltóbb képviselői közé tartoznak *Kolozsváry* Márton és György, kik a művészet örök törvényei szerint alkották meg Váradon a szent királyok és Prágában Szent György szobrait. Ez utóbbi helyen ma is »beszél e szobor, hogy nem magunknak éltünk.« A Kolozsváry-testvérek a *magyar Glaukoszok*; s örök dicsősége Kolozsvár városának, hogy lalái között született meg az emlékszerű magyar ércszobrászat, melynek ez első alkotásait Janus Pannoniustól Arany Jánosig annyi költő dicsőítette. A művészek neve is »fénylik mint nap, sajog mint arany«, úgy, a hogy a régi magyar históriás ének dicsőítette az ő Szent Lászlójukat. S e dicsőségből nem esik-e egy sugár magára a városra, hol egyszerre építették a Szent Mihály templomát négy zárdával és annak templomaival, a százados munkában folyton ébren tartva a művészetek iránt való lelkesedést? »Látták az élet változandóságát s azt, hogy minden, a mi lenni látszik, észrevehető módon siet az enyészet felé — szóltak egy alkalommal Zsigmond korának kolozsvári polgárai; — de áhitattal figyeltek arra is, hogy midőn eljövend az *Úr, ébren találja őket és ne alva.*«

Az Úrnak látogatásai eljöttek, s ébren találta mindnyájokat. Egy század leforgása alatt az iparos és kereskedő Kolozsvár három súlyos esetében mutatta meg, hogy még mindig nem mondott le *földműves* jellegéről, mely egyúttal magyarságát is biztosította. 1437—8-ban *Nagy* Antal és Kolozsvári *Mester* János fölkelte parasztjai elég könnyedén foglalták el, a király csapatai ellenben elég bajosan vették vissza a várat és a várost. E miatt szabadságát vesztette, de I. Ulászló, »mivel inkább szeret megbocsátani, mint bosszút állani«, ismét a sz. kir. városok sorába igtatta. — Harmincz év mulva (1467.) Kolozsvárról indult ki Vörös Benedek és Suki László mozgalma, melynek célja volt »Magyarország kiváltságait és szabadságait bármily nyelvű, sorsú, állású és méltóságú emberek ellen megoltalmazni s Magyarország régi jó és boldog állapotát helyreállítani.« Mátyás király, kivel szemben szülővárosa, Kolozsvár is fölvetette Erdély különállásának kérdését, villámgyorsan megjelent, a főtéren sok tölkelőt lefejzetett, a városnak rövid időre elkobzott szabadságait azonban visszaadta, sőt utóbb Kolozs mezővárost is a *hű* Kolozsvárnak ajándékozta. »A városokat — írta ekkor — annál inkább kell gyámolítani, mert azokban áll az ország disze és haszna;

és midőn béke van az országban, a kormányzónak kötelessége nemcsak önmaga dicsőségén, hanem az ország és lakók javán munkálkodni. — 1514-ben *Dózsa* kuruczai vették körül a várost, hova ösmeretlen vezéröket huszonharmad magával a polgárok be is bocsátották, s egy részök már-már hajlani kezdett hozzájuk, midőn a fölmentő csapat megérkezének hírére *Kalmár* András bíró elfogatta őket Ezúttal Nagybotú Lőrincznek, a híres czeplédi demagógnak kivégeztése volt az engesztelő áldozat s az a harmadéve lerombolt ház, melyet a Hid-utczában Szapolyai János vajdának azért ajándékozott a város, hogy a parasztokat leverte.

Ezek a levert *parasztok*, míg szabadon költözhettek, folytonosan új *magyar* elemekkel gyarapították a népet. 1463-tól fogva ugyan a bírót fölvaltva s a száz esküdt polgárt felerészben a magyarok és a megerősödött szászok közül kellett választani; hanem azért, mit olyan kevés más városról lehetett elmondani, Kolozsvár fölött mindvégig *magyar szellem* lebegett s a délvidéki szászok cserébe most is ideküldték gyermekeiket magyarul tanulni. Sokat tett a magyarság megtartására a város nagy szülötte, *Mátyás király*, ki — mint mondta — Isten kegyelméből maga is Kolozsvárt születvén, »e város hírnevét tisztességben és becsületben növekedni s méltó érdemeiért jutalmazva látni óhajtotta.« A dicső király, ki itten egy meglevő kisdud hajlékban született, a mai Magyarországnál háromszorta nagyobb területen uralkodva is vissza-visszatért szülővárosába, hol áruhában tapasztalta ki a szegény nép nyomorúságát s azután bíborba öltözve fejeztette le azt a bírót, ki ennek a nyomorúságnak okozója volt. II. Ulászló idejében már *maga a város* vett elégtételt: vérpadra küldte saját bíróját, kit sikkasztáson ért Erőt és igazságot tanult nagy fiától.

Száz éves munka után a Jagellók fejezték be Kolozsvár megerősítését. Az ő szomorú korszakuk és a mohácsi döntő ütközet után Kolozsvár volt *az egyetlen szász város*, mely azonnal és egész őszintén csatlakozott a *nemzeti* királyhoz, első Jánoshoz. A király — a hogy maga mondta — most látta csak, mennyire kedves a fejedelmek előtt alattvalóik hűsége. Majd az országos rendek nevében Enyedi Adorján kolozsvári plébános üdvözölte János Zsigmondot s anyját, Izabellát, midőn székhelyöket Erdélybe tették át s Erdélyt, mint külön magyar fejedelemséget kezdték igazgatni. Az önál-

lóságának ebben az idejében, 1543. aug. 6-a óta, többnyire a bel-larkas-utczai templomban, Kolozsvárt 68 *országgyűlést* tartottak. A szabadság, függetlenség, hazaszeretet, áldozatra való készség eszméi, melyeket a karok és rendek lelkes magyar szónoklatokban hirdettek odabenn, útat törtek maguknak az utczára, a lömeg közé, s ezt lassankint egészen hatalmukba kerítették Kolozsvár csak egyik szállóhelye lett ugyan a fejedelmeknek, de az itt tartott országgyűlések egy igazi főváros izgalmait szerezték meg számára.

Diadalát ünnepelte a *Habsburgok* világbirodalma, midőn 1551. júl. 21. *Izabella* királyné a Szent Mihály templomában átadta Ferdinánd király biztosainak Szent István koronáját s a királyság jelvényeit. A Magyarországgal való egyesülést azonban lehetetlenné tették a viszonyok. Öt év múlva már ismét Kolozsvárról indult el az országgyűlés küldöttsége Izabella s fia visszahívására s 1556. okt. 23. a város kitörő örömmel üdvözölte II. Jánost, Magyarország választott *nemzeti* királyát, Erdély fejedelmét. A Habsburgokkal összejátszó *Békés* Gáspár párthívet 1575. Báthory István fejedelem jobbadán Kolozsvárt végeztette ki s elkobzott kincseiket katonái közt a piacon osztatta szét. »A kik — jegyezte meg erre az egykorú történetíró — szabadságukban meg akarnak maradni, ezt ne a fejedelmi méltóság lealacsonyításával, hanem jeles hazafiúi tettekkel ügyekezzenek elérni.« — De már 1594. aug. 30. a Habsburg-ház ellenségeinek kellett veszniök. *Báthory* Zsigmond fejedelem a piacon végeztette ki Kendy Sándort és Gábort, Illjú Jánost, Forró Jánost, és Szentegyedi Literáti Gergelyt, mint a török szövetség felbontásának legtöbb akadályait s vérbe lojtotta az ellenzékét. A Kendyek gorbóvidéki négy faluját Kolozsvár kapta ugyan, hanem azért a város közgyűlése mégis elrendelte, hogy reggel négy órakor mindennap megkonduljanak a harangok s a nép imádkozzék, hogy ne sújtsa, ne ostorozza az Isten. Mégis sújtotta, ostorozta.

A város kénytelen-kelletlen hitet tett a Habsburgokkal kötött szövetségre. Azután útszenvedte az oláh-német uralom minden iszonyát. Valóságos örömmámor fogta el, midőn Báthory Zsigmond 1601. márcz. 12. ismét mint nemzeti fejedelem tért vissza. A goroszlói csatában az ő zászlóját is letiporták Mihály vajda és Básta György hadai. Százezer forint hadisarczot fizetett az idegen győző-

nek, de még a német uralom alatt is tiltotta a németes és spanyolos viseletet s megint megnyitotta kapuit, midőn a nemzeti párt jelöltje, Székely Mózes kopogtatott rajta. Pár hónap múlva ismét végig kellett néznie, ott a piacon mint végzik ki a jó hazafiakat; de sem ez, sem a város égetése, sarczolatása semmiféle ijesztés és veszteség nem tette nemzetietlenné Kolozsvár magyar és német polgárságát. Még városa nagy szüllöttének, *Bocskay* István fejedelemnek is késlekedve hódolt, mert Bécs teremtményének tartotta; pedig kijelentette a város, hogy tudja, mivel tartozik Istennek, a fejedelemnek és a hazának.

Annál jellemzőbb ez az igaz magyar érzület, mert hiszen a város magyar és német polgárai közt megújuló viszályt II. János csak 1568-ban rendezte az úgynevezett unióban s a város még 1580-ban is elhatározta, hogy ha középületeket nyilvános feliratokkal jelölnek meg, »a hol az egyik nemzetnek nyelve van, a másiké is ott legyen.« Másrészt azonban még most is hangzott a magyar regösök éneke és verse az előkelő házakban és mulatságokban, kivált az év elején, a regélő héten. S mi tanulságosabb a magyar és német elemnek egymáshoz való viszonyára, mint az, hogy a magyar irodalmat Kolozsvárt tulajdonkép egy *szász* ember, *Heltai* Gáspár teremtette meg, a ki 16 esztendeig tanulta a magyar nyelvet, melynek azután oly halhatatlan szolgálatokat tett? Ő állította Kolozsvárt az első nyomdát, Magyarországbán a nyolczadikat. S abból a 2086 magyar műből, melyet Magyarországbán 1711-ig nyomtattak, Kolozsvárra egy-magára egyhatodrészt (363) esik. Idejárt, hogy a reudek 1557-ben Kolozsvárt szervezték az első *országos* gymnasiumot s hogy 1581-ben Bathory István király »gondoskodni kívánván a vallás, tisztességes tudományok és Erdély sorsáról, melynek jóléte, szabadsága, mivelődése és dísze iránt annyira érdeklődik,« — *egyetemet* alapított, mely azután, kétszáz esztendő alatt, sok megszakítással és küzdelem közt, 744 jezsuita-tanár által összesen 20487 ifjút vezetett be a felső tudományokba.

Ez a város azonban nemcsak a politikai életnek, irodalomnak és tudományoknak, hanem a *hitéletnek* is egyik fő helye lett. 1544 óta az ősi *katholikus* hit mindinkább helyet adott *Luther* vallásának, melyet *Heltai* Gáspár kezdett terjeszteni s néhány tanár társával pár év alatt magyarrá fordította a bibliát; 9—10 év

múlva az olasz *Stancaró* majd *Kálmáncsehy* Márton *Kálvin* szellemében hirdette az evangéliumot s 1556-ban már általánossá lett ez a szellem, míg tíz év múlva *Dávid* Ferencz, egy hatalmas feleki köre állva, olyan megragadó szónoklatot tartott a személyében is csak egy istenségről, hogy a nép valóságos diadalmenetben vitte őt a Szent Mihály egyházába, mely így egynegyed század óta immár a negyedik, az *unitárius* vallás temploma lett. Az unitárius vallást *kolozsvárinak* nevezték el s annak nevezhetők ma is, mert az egész földön itt van annak legkiválóbb egyházközsége és legbecsesebb emléke, az a kő, melyről *Dávid* Ferencz oly hatással szólt a néphez. — *Dávid*, *Kolozsvár* nagy szülötte, *katholikusból* lett *lutheránus* pap, *kálvinista* püspök és *unitárius* vértanú. Az emberek teljesen az eszmék hatalma alatt állottak s a körülmények rohamos változásai közben vallásban, politikában előttünk szinte megfoghatatlan gyorsasággal módosították nézeteiket. Ez a XVI. század olyan forradalmi korszak, a milyenhez fogható csak keveset mutathat az egyetemes történelem. A hitében pár évtized előtt még egységes *Kolozsvár* azonban 4—5 felekezetre szakadva is hű fia maradt annak a kissebbik hazának, melyben a viszonyok oly előkelő helyet jelöltek ki számára.

Népessége lassan gyarapodott ugyan, de mióta 1558-ban jogot nyert ez árúk megállítására s harminczadot és 4 országos vásárt kapott, a kereskedelemnek középpontja lett. Polgárai *Konstantinápolyig*, *Bécsig*, *Velenczéig*, *Krakkóig* jártak kereskedni s itthon válogatott árúczikkével rakták meg boltjaikat, tárházaikat. Tizenhat ezéh működött a városban s messze föld számára készített remekeket. Míg a magyar alföld városai rendre pusztultak, a mi városunkat épen ez időktől fogva nevezgették *kincses* *Kolozsvárnak*.

A XVII. század első felének nagy fejedelmei még jobban megmutatták, hogy csupán Erdélyre szorítva is mily ereje van a magyar állameszmének. Ez az Erdély, mely *János Zsigmond* idejében még csak 73000 □ km. volt, *Bocskay* és *Bethlen* idejében már megközelítette a 120,000 □ km.-t s az anyaország területének több mint egy harmadát magyar fejedelem magyar igazgatás alatt egyesítette. *Kolozsvár* e területnek úgyszólván középpontjau feküdt. *Piaczi* templomában tették ravatalra nagy fiát, *Bocskay* Istvánt s ott olvasták föl végrendeletét (1607. febr. 17.); ott választották fejedelemmé

Rákóczy Zsigmondot (1607. febr. 8.), *Báthory* Gábort (1603. márcz. 7.), majd *Bethlen* Gábort (1613. okt. 23.), s *Bethlen* Istvánt (1630. szept. 23.). Bocskay állította helyre Kolozsvárt a vallásbékét, *Báthory* G. virágoztatta föl újból a kálvinizmust, de csak *Bethlen* Gábor adott igazi *valásszabadságot*. Kolozsvárt, *Maróthy* Lukács pap lángoló szavai óta, a fejedelmek vallása lett a város fővallása, mert a század első három tizedében a hostátba telepített *hajdúk* a mellett, hogy töröl metszett magyarok, egyúttal jobbadán reformátusok voltak.

A hajdúk betelepítésétől fogva Kolozsvárnak mindinkább *katonai* jellege lett. A fejedelmek nagy gonddal javították a körfalakat s immár 18 bástya s ugyanannyi czéh védte a várost. Itt volt a nemesség s a magyarországiak nyolczados törvényszékének a helye, itt székelt a fejedelmi ítélőtábla, gyakran az országgyűlés sőt a fejedelem is, itt volt 4 vármegye kincstári bérletének gyűjtőhelye, többnyire itt tartotta gyűléseit Kolozsvármegye. Külső országok követei jártak-keltek benne; az arisztokratia, a magyarországi és idegen urak jelenléte tarkává, a sok állami és katonai ünnepség élénkké tette a várost. Utczáin a renaissance modorú házaknak egész sorozata emelkedett. Kath. egyetemét még a vallásszabadság korszakában sem türték ugyan meg, az országgyűlés azonban e helyett akadémia felállítását határozta el és szolgálatot tett a tudománynak, ha az unitáriusok kollégiuma mellé csak prot. kollégiumot szervezhetett is.

I. Rákóczy György már Gyulafehérvárott akarta összevonni Erdély politikai hatalmát, II. Rákóczy György idejétől fogva pedig különben is rohamos hanyatlásnak indultak a közügyek. 1658-tól fogva, mióta az ellenség többször sarezolta az idáig békésen fejlődő Kolozsvárt, valóságos bűnbánattal teltek el a lakosok. Vezeklésül a sok isten csapása miatt naponkint háromszor is jártak templomba; tiltották az illetlen szánkázást, muzsikálást, hegedülést, a bort, a részegséget, a koczkázást, kártyázást, káromkodást, czírlálkodást és városszerte szigorú bűjtöt rendeltek. Mikor azután a zajkányi csatában Kolozsvárnak minden katonája elesett s a hogy — ha nem is épen a maga helyén — Kolozsvár határában a Rákóczy-oszlop mutatja — II. György fejedelem Fenesen döntő csatát veszített, Isten irgalmán kívül csak az erkölcsi erő tarthatta meg ezt a

várost. Társaival negyven öl hosszú lánczra verve, nyakán vaskarikával hajtották a falak alá *Linczegh* Jánost, a város biráját. De nem volt az a hatalom, melylyel arra kényszerithették volna, hogy feladásra birja a várost »Meg kell hálnom; de meg ne adjátok!» kiáltott be negyedszer is, mikor már háromszor vezették a hóhér elé. És Szejdi basa fővezér aranyos kalfányt adatott neki és menedéklevelet, hogy hazamehessen a városba, melyet egy *Regulus* bátorságával szolgált. Az országos történelem sehol sem emlegeti az egyszerű szűcs nevét; mily gazdag lehet nagy nevekben az az ezeréves múlt, mely könnyedén siklik keresztül ily igazi jeilem, ily igazi térfü emlékezetén! Nekünk azonban olyan szent név a *Linczegh*, mint az a többi, melyet ehhez a földhöz, a hazához, egy ezredevez csatolt

Egy év múlva a török újra lövette a várost, mely, mint *Kemény* János fejedelem híve, német-magyar őrséget fogadott falai közé. A dögvész négyszáznál több ház lakosságát ölte ki, de az életben maradottak kevesebb zúgolódással fogadták sorsukat, mint az athéniek, kiknek élén *Archidamosz*szal szemben egy *Periklesz* állt. Nevettek az ügyetlenül lövő ellenségen s *Apafi* csak három esztendő múlva kapta vissza *Kolozsvárt*. Végvár lett az azóta, hogy *Boros-Jenő* és *Várad* elesett, s egybeforr a vármegyével, melynek főispánja, mostantól fogva, a helyőrség s a város főkapitánya volt. A békés polgárok mint egy végház katonái is hiven teljesítették hazájuk iránt való kötelességüket. *Nemesi* szabadságokkal cserélték föl *polgári* kiváltságaikat. Ahogy maguk a karok és rendek mondták; »az ország nem nyúl a kolozsváriak kiváltságaihoz; maga a dolog az, mi állapotukat megváltoztatja <

1690-ben azután megszűnt Erdély függetlensége, s *Kolozsvár* élére is császári parancsnokot állítottatott a *Habsburg-ház*, mely a török kiveretésének fejében olyan csekélységet követelt, a milyen egy nemzet szabadsága. Szabadságukat azonban nem felejtették el a kolozsváriak. Mástél évtized múlva a császári fővezér összeszidta őket, hogy mindnyájan kuruczok s kivonúlt a városból, mely diadalmenetben fogadta falai közé *II. Rákóczi Ferenc*zet.

A jezsuiták maguk is a szabadság, tudomány, bölcsesség, hadvezéri képesség és nagylelkűség jelvényeivel üdvözölték Erdély utolsó fejedelmét. A német azonban visszafoglalta a várost, mely

pár év alatt egy millió forintot áldozott azért, hogy szabad akart maradni. *Koldus Kolozsvár* lett a kincsesből s mostantól fogva maga az előjáróság is mindig csak Romlott Kolozsvárnak írta. A császári fővezér pedig kifizetni rendelte azokat a *nőket*, kik mindenképen segítettek a kuruczok közt harezoló férjeiket, fiaikat, testvéreiket. Erről sem szól az országos történelem, mely évről-évre a hazaszeretnek annyi jelét jegyezte föl. A mi sziveink azonban büszkén dobognak arra az emlékre, hogy az asszonyok, kiknek mindene a családi boldogság, ennél is előbbre valónak ismerték a haza boldogságát. Ebben a városban elhanyaglott az ipar, kereskedelem és a közműveltség, de izmosabb lett a hazaszeretet, mely országokat teremt, országokat tart fenn.

A XVIII. század nagy nagy Habsburgjai, III. Károly, Mária Terézia, II. József és II. Lipót, kik helyreállították Magyarország területe épségét, a romok fölött mindenütt építettek. Az első király idejében 3500, az utolsónak idejében már hárommannyi lakosa volt Kolozsvárnak. Körfalait mindjobban elhanyagolták, de III. Károly 1716-ban külön kis fellegrát épített védelmére. 1718—1748, 1790—1849 és 1861—67. Kolozsvár volt Erdély fővárosa, egy kis magyar világ közepe. A főtéri templomot III. Károly egész kis sereg élén vétette el az unitáriusoktól s visszaadta azt a katolikusoknak, kiknek száma majdnem négyezerre szaporodott. Hasonló arányokban fejlődhetek az imént még háttérbe szorított reformátusok is. Mária Terézia annyira ment, hogy számukra Kolozsvárt külön protestáns *állami egyetemet* kívánt állítani. II. József azonban még a Báthory egyetemet is megszüntette s külön jogi és orvosi szakiskolákkal helyettesítette. Nem lehet megindulás nélkül olvasni, főiskoláikat mily keserves küzdelmek közt tartották fenn a reformátusok és az unitáriusok. De föltartották. S ez a szellem előbb-utóbb a tudományok egyik meleg tűzhelyévé tette Kolozsvárt, mely méltán lehet büszke arra is, hogy itt 1780-ban már *állami* népiskolák s az iparosok oktatására *vasárnapi iskolák* működtek. 1791-ben Aranka György az országgyűléshez beadott emlékiratában itt indítványozta az utóbb Maros-Vásárhelyt megalakult *magyar nyelv-mívelő-társaságot*, saját szavai szerint »egy ezer esztendő után hazánk egén mintegy új napnak föltámadását hirdetvén.« S valóban »szépek s vigasztalással teljesek« voltak e nap sugarainak »első,

bár igen gyenge előhírnökei « A mire Kolozsvárt már egy századdal azelőtt történt kísérlet, 1792. nov. 11-től fogva fölszendült a magyar szó Kolozsvár színpadán s 1821-ben megnyílt a *magyar nemzeti színészetnek* állandó csarnoka is.

Az 1790-nel beköszöntött reformkorszak Kolozsvár fejlődésére sem volt hatástalan. A vízvezeték kérdésének fölvetése, az utcák kövezése, takarítása és világítása, a sétakert alakítása, a főtér szépítése, a bástyák és körfalak lebontása, a városi rendőrség föllállítása, az első laktanya fölépítése, a Karolina országos kórház, a kaszinó, vivó-iskola, zene-egyesület, az első takarékpénztár és más egyesületek alapítása, az első hírlapok megindítása, a Pestig járó gyorskocsik meghonosítása és sok egyéb, a mit a társadalomnak a maga erejéből, az állam akaratával daczolva is kellett megteremtenie, félszázad emésztő fáradozásának eredménye, a mit nem szabad kicsinyelniök azoknak, kik megszokták a mai napok rohamos haladását. Lépésről lépésre fejlődött Kolozsvár és sokan úgy találták, nagyon is keleten fekszik ez a város ahhoz, hogy a nyugati intézményekkel igazán és őszintén megbarátkozzék. Pedig a nagyfejedelemség kormányának és törvényhozásának székhelye volt; 1790-ben, 1834-ben, 1848-ban fontos politikai események színtere, melyet a haladásnak a Kendeffyek, Wesselényiek, Zeykek, Kemények, Bethlenek, Szászok, Mikók, stb. ajkairól való sürgetése nem hagyhatott hidegen. Itt mutatta be 1835. január 29. *Wesselényi* Miklós a *szabad sajtó* első termékét s a ketté vált haza itt lett ismét *egygyé*, ebben a teremben, hol 1848. május 30-án gróf *Teleki* József fő-kormányzó kimondotta az erdélyi országgyűlés lelkesült határozatát, hogy a Magyarországgal való *uniót* egyhangulag elfogadja.

És az idő eljött, bár nem hamar,
De nem is későn, még midőn
A szent imádság meghallgatva lőn,
Midőn egygyé lett mind a két magyar!

Csak tizenkilencz évi türés és szenvedés után lehetett valóban egygyé. Erdély utolsó országgyűlése, a kolozsvári, 1865. december 6-án ebben a teremben ismételte az uniót, melyet 1867. febr. 17. az uralkodó is elismert, a magyar országgyűlés pedig 1868-ban a XLIII. törvényczikkbe pedig újból beiktatott.

Kolozsvár nem volt többé Erdélyország fővárosa; de soha,

még »kincses« korában sem virágzott annyira, mint azóta, hogy édes anyja, Magyarország keblére simúlt. Lakosainak száma az önkényuralom kezdetétől fogva maig megkétszereződött s a hozzácsatolt Kolozsmonostor népségével is növekedett. Erdély Széchenyije, gróf *Mikó* Imre, már az önkényuralom sivár napjaiban fölébresztette a szunnyadó társadalmat, mely az erdélyi múzeum s más közművelődési intézetek megalkotásával csatlakozott véglegesen a művelt nyugathoz. Az állam nem hanyagolta el fővárosi jellegének megszűnte után sem, s a közigazgatási és igazságügyi hivatalok egész sorozatának idehelyezésével továbbra is biztosította politikai jelentőségét. A Ferencz-József tudomány-egyetem, a nemzet páratlan lelkesedésével alkotott Erdélyrészi Közművelődési Egyesület, több tudományos intézet és iskola, két püspökség, a nemzeti színház, fejlett hírlapirodalom ezentúl is a délkeleti fentöld közművelődésének vezérévé teszi Kolozsvárt, melyet ipara, kereskedelme és közlekedése biztos jövővel kecsegtet. Maga a város épül, szépül, mindinkább a nyugati városok módjára rendezkedik be és öntudatosan, minden irányban használta idáig azt a *harminczéves békét*, melynél hosszabbat és áldásosabbat ezerhétszáz esztendőre terjedő életében soha sem élvezett s melyet annak a bölcs királynak köszönhet, ki polgárait személyes látogatásai alkalmával ismételve buzdította, bátorította és lelkesítette haladásra.

Halával és kegyelettel emlékezünk azokról a kitűnő polgárokról, kik e város fölvirágoztatása körül hervadhatatlan érdemeket szereztek. Nagy Lajos korában *Miklós* plébános; Zsigmond alatt *Keresztély* plébános és *Mun* Miklós, I. Lipót idejében *Kovácsnay* Sámuel a város szabadságainak megszerzése és gyarapítása körül megtették mindazt, a mit — Kovácsnay szavaival élve — magyar magyarságuk és jó hazafiságuk kívánt. Sohasem felejtethi el Kolozsvár, miként fáradozott tizenhétszer megválasztott bírāja, *Petri* Miklós és *Márkos* Gergely a XV. század végén a czéhek és emberbaráti intézmények, *Nyiró* Kálmán és *Stenczel* Imre a XVII. században a kereskedelem fejlesztése, *Schütz* József, *Szentkirályi* Mihály és *Pataky* Mihály e században a város szépítése és növekedése érdekében. Elösmeréssel kell gondolnia *Kalmár* Andrásra, ki 1514-ben megvédte, *Barabás* Jánosra, ki 1600-ban az idegen bitorlók ellen tüzelte s a goroszlói csatában hősiessé esett el;

Gellyén *Boghner* Imrére, a 14 ízben megválasztatott szász bíróra, ki a XVII. század elején, a legsúlyosabb viszonyok közt szolgálta városát és hazáját; s *Linczegh* Jánosra, kinek önfeláldozó szabadságszeretete előtt tisztelettel hajolt meg ellensége is. Oh, bizony

„Nemesak az, kit a hír untalan emleget,
Hajta végre dicső bajnoki tetteket!
Sok tudott honáért élni, halni olyan,
Ki feledve nyugszik egy hitvány zugolyban . . .“

De *nagy nevekben* sem szegény ez a város. Félézredév alatt nem egy olyan férfit dajkált, s fogadott kebelébe, a ki fényt árasztott reá s a hazára egyaránt.

Még állanak azok a házak, melyekben *Mátyás*, Magyarország legigazságosabb királya, s *Bocskay* István fejedelem a XVIII. század szabadságharczainak megindítója született. S a nemzet és a király akaratából állani fog rövid idő mulva az a hatalmas szobor, mely *Mátyás* egyéniségében egyúttal a *magyar állam eszméjét* dicsőíti meg. Ezt az eszmét, mely ezredévessé tette a hazát, soha és senki sem képviselte méltóbban. S midőn a sárba, sőt a sirba tiporták már az eszmét, a koporsóból akkor tört ki *Bocskay*, a a szomszéd ház szülőtte és eget kért annak a számára. Ha *Mátyás* a mainál háromszorta nagyobbá tette a hazát, *Bocskay* megtartotta a mainak egyharmadát s megmutatta, hogy a halálra ítélt népben van hit, jog és erő az életre.

Ez a város adta a hazának Magyarország emlékszerű szobrázatának megteremtőit, *Kolozsváry* Mártont és *Györgyöt*, kik már félezerév előtt dicsőségesen vezették be a magyar nevet Európa művészeti történetébe. S az a város, melyben a renaissance legnagyobb királya született, a szellemi élet fölpezsdülésének korában büszkén hivatkozhatott fiaira. *Heitai* Gáspár itt alapította meg, a ma még működő legrégebb magyar nyomdát s utána másfél századdal *Tótfalusi Kiss* Miklós, az a férfiú, kit — sirirata szerint — »a késő maradék sem magasztalhat eléggé«, innen lett a könyvnyomtatás reformátora és ide tért meghalni.

Ennek a városnak szülőtte *Dávid* Ferencz, a vallásújítás történetének világtörténelmi jelentőségű alakja. Itten élt, itten hunyt el *Apáczai Cseri* János, a XVII. században *Pázmány* és *Zrinyi* mellett a magyar irodalom harmadik nagysága, ki a vallási tépe-

lődésekről először fordította ismét a figyelmet a magyar nemzeti közműveltség óriási feladataira. A *tudósok* egész sora előzte meg, vagy követte őt. A könyvnyomtatás föltalálásától fogva maig Kolozsvár Magyarorszában a harmadik helyen áll a kiadványok számára nézve. S ezek a kolozsvári kiadványok, mint tegnapelőtt (május 15.) maga a király mondta az országos kiállításon, igazán irodalmi kincsek. Irodalomtörténetünknek hány nagyja, hány valódi büszkesége foglalkoztatta ezt a sajtót! Kolozsvár neve a magyar tudomány és irodalom hány jelesének a nevével forrt össze! Itt született *Kakas* István, a kiváló államférfiú és perzsiai utazó, itt élt *Hell* Miksa, a nagy természettudós, a Venus átvonulásának halhatatlan megfigyelője s itten halt meg Bölöni *Farkas* Sándor, kinek amerikai útja valóságos forradalmat okozott az eszmékben s kinek könyvénel — a legnagyobb magyar nyilatkozata szerint — »hasznosabb és szebb ajándékkal még senki sem tisztelte meg a magyar hont és közönséget.« Ebben a városban porladoznak gróf *Mikó* Imrének, Erdély Széchenyijének, Erdély volt kormányzójának, a jeles történetírónak hamvai; a sirban is itt dobban meg a szíve *Szabó* Károlynak, a nemzet koszorús történetírójának, midőn az unokák áldó imádság mellett említik a honfoglalókat, a vezéreket, kikről ő írt a legszebben, a leglelkesebben; holtan is száműzve, ebbe a városba tért pihenni a magyar regényirodalom halhatatlan megteremtője, b. *Jósika* Miklós; és a vadrózsák itt hajolnak költőjüknek, *Kriza* Jánosnak sirjára. A zajtalan, de nemzetéltető munkának hány embere, a hazának hány igazi napszámosa nyugszik odakinn, a házsongárdi temetőben! Fülünkbe esendül Kolozsvár szülöttének, élő jelesének, *Gyulai* Pálnak dala:

»Ejts könyvet, oh nép, hogyha tudsz,
Ha adhat még a fájdalom;
S míg lelked a múltakba hal,
Zendüljön meg a régi dal,
Mint visszhang, ajkadon.«

S ez a visszhang, mely negyedfélszázadon át néma volt, Mátyás király szülővárosában, 1895. szept. 22-én, mily fölségesen s mily erővel esendült meg a magyar néppel egybeforrt magyar király ajkairól! »Ma is, mint Mátyás király alatt — üdvözölte akkor a királyt városunk főispánja — király és nemzet együtt érez; a király

iránti hűség és hazaszeretet eszményi fokra emelkedtek. »Örömmel hallom a nemzeti kegyeletnek nyilvánítását egyik dicső emlékü elődöm irányában — felelte rá a haza atyja. — Nem kétlem, hogy az ezen kegyelet által ébren tartott igazságos és hazafias érzelmektől áthatva, a törvényhatóságok lőtörekvésöket a népesség anyagi és szellemi jólétének előmozdítására irányozzák. Tudom, hogy e föladat teljesítésében selekezeti vagy nyelvkülönbség nem képez válaszfalat; a minthogy csakis a valódi hazaszeretetnek ápolása, valamint a mindenkinek egyenlő jogokat biztosító, de mindenkit egyenlően is kötelező törvényeknek tisztelete és hasznos munka adhatnak erőt az államnak s biztosíthatják a népességnek valódi jólétét, a melyet mindnyájan óbajtunk.«

A történelem nem jegyezte föl, mit mondott a napocaiaknak Philippus arabs császár, mielőtt a csatatérről egyenesen Rómába ment, hogy a város ezeréves lennállásának emlékét ünnepelje. A mit Magyarország apostoli királya Magyarország ezerévének ünneplése előtt kevéssel ugyanazon helyen a kolozsváriaknak mondott, a történelem azt és királyságának eseményeit legdicsőbb lapjaira fogja följegyezni. Tizenhat és fél százada ez a város lemondással és szívében kétségbeeséssel ment át abba a második ezer esztendőbe, mely az őt is magába fogadó római birodalomra virradt. Ma bizva bízunk, midőn a magyar állam küzdelmeinek második ezredévébe lép. Magába mélyedve, számot vetett múltjával s hibáit nem takargatva, erőnyeiben föl nem fuvalkodva, férfias nyíltsággal vizsgálta meg, önérzettel jelenhelik-e meg a nemzet nagy ünnepén, hol »egy ezredévi szenvedés kér éltet, vagy halált.« Ezer esztendő — a zsoltáros szerint — olyan az Isten előtt, mint a tegnapi nap, mely elmúlt s az éjszakának negyedrésze. S a zsoltárossal mi is Istenhez tohász-kodunk: »Vidámits meg minket a mi nyomorúságainknak napjai után és az esztendők után, melyekben láttunk gonoszt. Láttassék meg a te szolgálóidban a *te dolgoz* és a *te dicsőséged* azoknak fiaiban.«

És meg fog láttatni.

Ósapáink sírja felett
Mindent támad új kikelet.
Ma is vannak s egyre nőnek
Szép leventék, erős tölgyek

S kik fejökre babért tűznek :
Pártás lányok, deli szűzek.«

Külön, ezen a szent ünnepen, senki sem nyer babért. »Majd, ha magad vered le a perzsákat, akkor te magad kapod a koszorút — felelte az athéni polgár a marathoni győzőnek ; — de most mi is ott voltunk.« Kétségtelenül ott voltunk mi is, kolozsváriak, azokban a nagy küzdelmekben, melyekben »a magyar nemzet — királyunk szavaiként — lentartván ez államot sok viszontagság között, dicsőségesen, egy évezreden át: nemcsak a harcztéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és méltó helyet foglalhat el a művelt nemzetek közt.« Ott voltunk s továbbra is ott leszünk ezekben a küzdelmekben. *Városunk története* kiesiben a *nemzet története*. Hálát adunk a magyarok Istenének, hogy lelkünk egybeforrt a mi nemzetünk lelkével, hogy a mi vérünk is dobogtatja a haza szívét. Önmagunk, városunk boldogságát is az érte küldött imában keressük.

Történetünk könyvét becsukva, leborulunk Isten előtt, hogy nekünk *ezt* a múltat adta ; és leborulunk a nemzet nagysága *előtt*, melyet a múlt megpróbáltatásai közt mutatott s mely nem hagyhatja el a második ezer év küzdelmei között sem. Elkísér bennünket oda dicsőségesen uralkodó királyunk bölcs észrevétele, hogy a magyar politikai nemzet legjellemzőbb két, de egybeolvadó érzelme: hűség a *királyhoz*, ragaszkodás az *alkotmányhoz*.

Abban a szentegyházban, keblünk belsejében, melynek oltára a haza képe, valamint szent Mihály ódon templomában, melynek oltarán ragyogott egykor Szent István koronája, újra meg újra kérjük az Istent :

Áldd meg *országunkat*, mi magyar hazánkat, —
Vezéreljed jóra a mi *királyunkat* !«

S a bellarkas utczai roskatag egyházban, hol másfél századon át országgyűléseinken annyiszor esengett a hazafias lalkesedés szava és sohasem fogta el csüggedés a szíveket, fölzendül ajkainkon a zsoltár :

»Naphoz napok adassanak a *királynak*. Nagy sok nemzetségekre sokasítsad esztendeit, — nyújtsad életét véghetetlen időkre.

Országa érjen sok időt Isten előtt, szép csendességben. Igazságodnak hívsége elővigye és őrizze kegyesen.*

S midőn ezer év emlékei s egy újabb ezer év sejtései lepik meg szíveinket, nemzetünk ezen nagy és szent ünnepén — törjön is mind égtele az, a mi gyöngy, — törjön égtele lelkesedésünk, mely egybeolvadó érzelmünket viszi Isten elé:

Éljen a király! Éljen a haza!

DR. MÁRKI SÁNDOR.